

Schaap, J., *Het recht om te waarschuwen. Jodenvervolging en vernieuwing in de Radio Oranje-toespraken van Wilhelmina* (Groningen: Wolters-Noordhoff, 2005, 215 blz., ISBN 90 01 75723 5).

Tussen haar vlucht in mei 1940 en haar terugkeer op Nederlandse bodem in 1945 sprak koningin Wilhelmina 44 keer tot haar volk. Bij Nederlanders roept dit meestal het beeld op van de ijzeren koningin die het volk aanzet tot verzet. In zijn scriptie *Het recht om te waarschuwen* zet Jord Schaap de toespraken in een ander licht. De auteur ontving de Wolters-Noordhoff Academieprijs, zeker verdiend voor de manier waarop hij de geschieds- en communicatiewetenschap verweeft.

Schaap deelt zijn onderzoek op in acht hoofdstukken. De eerste vijf hoofdstukken zijn historisch van aard en geven de context van de toespraken. Hier gaat het om het gebruik van radio vóór 1940, de relatie tussen de Oranjes en de media, en tenslotte de gebeurtenissen tijdens Wilhelmina's verblijf in Londen. Bij hoofdstukken zes en zeven ligt de nadruk op de analyse van de toespraken. In de conclusie beantwoordt Schaap vier vragen, die hij in het begin op pagina 27 heeft gesteld. Op de eerste twee: 'Was Wilhelmina op de hoogte van het geloof in de almachtige media?' en 'Wist zij welk een machtig wapen zij met het massamedium radio in handen had?' antwoordt Schaap met een volmondig 'Ja'. Daarna volgen de vragen 'Waarom zwijgt zij in haar radio-toespraken over het thema jodenvervolging?' en 'Waarom stelt ze andere thema's (als vernieuwing) wel uitvoerig aan de orde?' Schaap concludeert dat Wilhelmina slechts drie keer het lot van de joden aanroerde. Uit zijn onderzoek komt naar voren dat ze dit bewust deed en dat Wilhelmina een zeker opportunisme niet kan worden ontzegd. Zij achtte in de donkere dagen in Londen een thema als vernieuwing van het staatsbestel en haar eigen terugkeer als vorstin belangrijker. Schaap past met deze analyse bij andere onderzoekers, die al eerder constateerden dat Wilhelmina doelbewust naliet om via haar toespraken het lot van de joden te verbeteren.

De eerste vijf hoofdstukken lezen bijzonder vlot. Schaap heeft een prettige manier van schrijven en maakt gebruik van veel anekdotes om zijn verhaal te verlevendigen. Het wordt de lezer duidelijk dat Wilhelmina geloofde in de kracht van de massa. Zij zag in de radio een krachtig medium en beschouwde president Roosevelt en zijn 'fireside chats' als een lichtend voorbeeld. (73) Ook het relaas van Wilhelmina in Londen en van haar confrontaties met De Geer is amusant om te lezen. Schaap schetst het beeld van een kranige dame die haar nieuwe macht ten volle wist te benutten. In zijn wens de lezer ervan te overtuigen dat Wilhelmina bewust was van de kracht van de radio wil Schaap wel eens doorschieten. Het boek bevat veel herhalingen en een opmerking dat Wilhelmina's keus voor Gerbrandy als minister-president vooral werd ingegeven door diens radio-ervaring (85) is kort door de bocht.

Voor historici valt wat te leren in de hoofdstukken waarin de toespraken worden geanalyseerd. Hoewel de methode van onderzoek taai wordt beschreven, is de uitwerking prima te volgen. In enkele tabellen wordt uiteengezet welke thema's Wilhelmina aansneed. Ook heeft Schaap toespraken uitgewerkt in taalhandelingen (bijvoorbeeld 'opwekken luisteraars om te vertrouwen in eindoverwinning', 100). Het is interessant te zien hoe onderzoek naar semantiek en radiobeginselen de inhoud van de toespraken een andere draai geven. Het blijkt dat Wilhelmina deed aan 'agenda-setting',

waarbij ze de boodschap van vernieuwing én van haar eigen terugkeer als vorstin constant onder de aandacht bracht van de Nederlanders. Zij stelde deze boodschap boven elke andere. Zij maakte veelvuldig gebruik van beginselen die horen bij het professioneel gebruik van radio. Zo schetste Wilhelmina een positief toekomstbeeld én maakte ze veelvuldig gebruik van het vijandsbeeld. Haar magistrale scheldkanonades op Hitler en consorten hebben waarschijnlijk de mythe doen ontstaan dat Wilhelmina in haar toespraken opriep tot verzet. (115)

*Het recht om te waarschuwen* is al met al een interessant boek. Er zijn bijlagen met de chronologie van de toespraken én met de integrale teksten van 23 daarvan, waarbij Schaap de toespraken die werden gehouden vanwege een bijzondere gebeurtenis als Kerstmis of Pasen buiten beschouwing laat. Er is een keurige literatuurlijst en bronvermeldingen staan in de tekst. In zijn ijver een goede scriptie te schrijven, heeft Schaap soms ook noten staan bij zaken die wel zonder hadden gekund. Daar staat tegenover dat hij laat zien dat hij zijn mannetje staat als historicus én als communicatiewetenschapper.

Saskia Wubbolts-de Boer

Sliggers, B., Vogel, J., Beliën, P., *De idealen van Pieter Teyler. Een erfenis uit de Verlichting* (Haarlem: Gottmer uitgevers groep, Teylers Museum: 2006, 287 blz., €45,-, ISBN 90 230 1187 2).

‘In den Name Godes Amen.’ Zo begint het testament van Pieter Teyler van der Hulst (1702-1778), dat de basis was voor de Teylers Stichting en het naar hem genoemde museum in Haarlem. Dit jaar is het precies 250 jaar geleden dat Teyler zijn testament opstelde en ter gelegenheid daarvan is in het Teylers Museum een tentoonstelling aan de stichter gewijd. Tegelijkertijd is er een fraai uitgegeven en geïllustreerde bundel verschenen met als titel *De idealen van Pieter Teyler. Een erfenis uit de Verlichting*. Hierin proberen diverse auteurs Teyler en de idealen die ten grondslag lagen aan zijn testament in de tijd te plaatsen. Daarnaast zijn er bijlagen opgenomen met onder andere de tekst van Teylers testament en een overzicht van de muntencollectie.

Over het leven van de erflater, zoals Pieter Teyler dikwijls in de bundel wordt genoemd, is nauwelijks iets bekend. Met dit probleem worstelen vrijwel alle auteurs; desalniettemin valt er wel een schets van zijn leven te geven. Teyler werd in 1702 geboren als zoon van een doopsgezinde zijdefabrikant in Haarlem. Nauwelijks had hij na de dood van zijn vader in 1750 de fabriek geërfd, of de textielindustrie in Holland raakte in een diepe crisis. Waarschijnlijk heeft hij na 1757, toen zijn voornaamste afnemer failliet ging, besloten de fabriek te sluiten. Dat was voor hem geen ramp, want al voor die tijd had hij fortuin gemaakt met het bankieren en beleggen van een forse erfenis. Na Teylers dood kregen de directeuren die hij in zijn testament had aangesteld het beheer over zijn enorme vermogen van f2 miljoen (volgens een ruwe schatting nu €70 miljoen).

In zijn testament beschikte Teyler dat de vijf directeuren twee genootschappen in het leven moesten roepen: het Godgeleerde Genootschap, dat de godsdienst moest bevorderen, en het Tweede Genootschap, dat zich bezig moest houden met de aanmoediging van de kunsten en wetenschappen. Daarnaast moesten de directeuren hulp bieden aan arme en noodlijdende mensen. Interessant is nu de vraag waarom Teyler tot de instelling van die genootschappen na zijn dood besloot en waarom niet tijdens zijn leven. Hiervoor kunnen de auteurs bij gebrek aan bronnenmateriaal geen verklaring geven. Piet Visser weet wel aannemelijk te maken dat de doopsgezinde Teyler in een traditie van liefdadigheid stond. Bij de doopsgezinden ‘werd de praktijk van alledag als demonstratie beschouwd van dat geloof: het leven ging aan de leer vooraf.’ (145) Het liefdadige aspect in Teylers testament mag dus geen verrassing zijn.

Het blijft ongewis of en waarom Teyler een product van de Verlichting is. De bundel veronderstelt de lezer bekend met de kenmerken van de Verlichting en laat daarom na om uit te leggen waarom Teylers nalatenschap een erfenis van dat tijdperk is — al zal niemand dat laatste willen betwisten. Dit is een belangrijk punt, omdat uit de bijdrage van Bert Sliggers blijkt dat de collecties die Teyler voor zijn eigen genoegen aanlegde, zoals de natuurlijke historie, de teken- en schilderkunst en de bibliotheek, niet zo veel voorstelden. Al snel na zijn dood werden ze deels door de directeuren verkocht. Alleen de numismatische collectie (de munten en penningen) is vrijwel geheel in tact gebleven en later uitgebreid. Behalve lid van de ‘Teekenacademie’, die zelfs bij Teyler thuis gevestigd was, was hij geen lid van wetenschappelijke genootschappen.